

Gəncə-Qazax bölgəsinin kartof əkinlərində, kartofun başlıca xəstəliklərinin (fitoftora, makrosporioz və qara ayaq) yayılması və inkişaf intensivliyi

Təsərrüfatların yerləşdiyi ərazi	Rayonlar	Xəstəliklərin inkişaf dinamikası, aylar üzrə %-lə																	
		may						iyun						iyul					
		Fito-flora		Mak-rospo rioz		Qara ayaq		Fito-flora		Mak-rospo rioz		Qara ayaq		Fito-flora		Mak-rospo rioz		Qara ayaq	
		yayılması	intensivliyi	yayılması	intensivliyi	yayılması	intensivliyi	yayılması	intensivliyi	yayılması	intensivliyi	yayılması	intensivliyi	yayılması	intensivliyi	yayılması	intensivliyi	yayılması	intensivliyi
Aran-suvarılan	Xanlar	30,0	15,5	-	-	-	-	80,0	60,5	33,8	15,3	20,3	8,7	-	-	-	-	-	-
	Samux	32,5	16,0	-	-	-	-	73,9	56,4	34,0	17,8	18,3	10,3	-	-	-	-	-	-
Dağətəyi-dəmyə	Şəmkir	-	-	-	-	-	-	30,5	18,0	-	-	-	-	78,0	54,5	30,6	16,6	16,9	9,3
	Tovuz	-	-	-	-	-	-	48,5	20,5	-	-	-	-	85,5	60,0	25,2	15,1	12,7	7,5
Hündür dağlıq	Daşkəsən	-	-	-	-	-	-	25,0	11,0	-	-	-	-	66,5	35,5	31,7	16,2	18,5	9,5
														82,5	60,5	40,3	20,5	24,2	14,5
																		85,8	31,1
																		34,1	29,6
																		17,1	17,0

İyul ayında havanın istiləşməsi ilə əlaqədar olaraq, həmin ayın axırlarında kartof bitkisinin xəstəliklərlə sirayətlənməsi və intensivliyi- dağətəyi-dəmyə şəraitdə Şəmkir rayonunda fitoftora ilə 78,0-54,5%; makrosporioz ilə 30,6-16,6% və qara ayaq ilə 16,9-9,3%; Tovuz rayonunda ardıcıl olaraq 85,5-60,0%; 25,2-15,1%; və 12,7-7,5% olmuşdur. Həmin göstəricilər hündür dağlıq şəraitdə-Daşkəsən rayonunda-66,5-35,5%, 31,7-16,2% və 18,5-9,5% və Gədəbəy rayonunda 62,5-30,9%; 28,5-15,5%; və 20,1-9,1% olmuşdur.

Xəstəliklər avqust ayında ən yüksək nöqtəyə çatmışdır. Bu dövrdə kartof kollarının fitoftora və makro-

sporioz xəstəlikləri ilə sirayətlənməsi və inkişaf intensivliyi dağətəyi-dəmyə şəraitdə- Şəmkir rayonunda müvafiq olaraq 86,0-33,0% və 35,9-17,5%; Tovuz rayonunda 87,3-34,1% və 34,5-17,1%; hündür-dağlıq şəraitdə-Daşkəsən rayonunda 85,8-31,1% və 29,6-17,0%; Gədəbəy rayonunda 88,1-34,1% və 30,3-16,0% olmuşdur.

Beləliklə aparılmış tədqiqatlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Gəncə-Qazax bölgəsi şəraitində kartof əkinlərində fitoftora, makrosporioz və qara ayaq xəstəliklərinə qarşı bitkidə xəstəliklərin ilk nişanələri müşahidə edildiyi dövrdə kimyəvi mübarizə aparmaq lazımdır.

SİSTEM TRANSFORMASIYALARI ŞƏRAİTİNDƏ ƏRZAQ BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN İQTİSADI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

F.H.SALAHOV, aspirant
Azərbaycan ETKTİ və Tİ

İqtisadiyyada baş verən transformasiya yönümlü dəyişikliklər ilk növbədə liberallaşdırma, xaricdən məhsul gətirilməsi ilə bağlı məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması ilə şərtlənmişdir. Təbii ki, bu prosesin özünəməxsus müsbət və mənfi cəhətləri də mövcuddur. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, liberallaşdırma milli iqtisadiyyatda daxili məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması ilə səciyyələnmiş, tələb və təklif azad rəqabət əsasında bazar özünütənzimləmə mexanizmi formalaşdırılmasına əlverişli şərait yaratmışdır. Transformasiya yönümlü dəyişikliklər fonunda həyata keçirilən liberallaşma prosesləri iqtisadiyyatın az gəlirli, daxili və xarici rəqabətin təsirlərinə çevik reaksiya göstərmək iqtidarında olmayan sahələrinin və bazarlarının fəaliyyətində

destruktiv tendensiyaalar doğurur. Bu tendensiya ilk növbədə aqrarərzaq kompleksində və ərzaq bazarında özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Bu isə ölkənin milli ərzaq təhlükəsizliyinə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan ölkənin ərzaq müstəqilliyini qorumaq məqsədi ilə xüsusi sistem transformasiyaları şəraitində ərzaq bazasının tənzimlənməsi, onun çevik iqtisadi mexanizminin formalaşdırılması qaçılmaz səciyyə daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, ərzaq bazasının formalaşdırılması və onun səmərəli fəaliyyət göstərməsi, ölkə əhalisinin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına olan tələbatının müntəzəm və keyfiyyətli şəkildə ödənilməsi bu sektorun iqtisadi mexanizminin yeni istehsal münasibətlərinin tələbləri-

nə uyğunlaşdırılaraq təkmilləşdirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Ərzaq bazarı məhz iqtisadi mexanizmin köməyi ilə tənzimlənir. İqtisadi mexanizmin səmərəli formalaşdırılması bazarda məhsulların bolluğuna və qiymətlərin səviyyəsinin normallaşdırılmasına və ən nəhayət istehsalçı ilə istehlakçı arasında münasibətlərin balanslaşdırılmasına əlverişli şərait yaradır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ərzaq bazasının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmi dayanıqlı olmayıb, cəmiyyətdə mövcud istehsal münasibətlərinin xarakterindən asılı olaraq daim təkmilləşməyə ehtiyacdır.

Ərzaq bazasının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin çevikliyi onu təşkil edən bütün elementlərin yeni istehsal münasibətlərinin xarakterinə uyğunlaşdırılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyindən bilavasitə asılıdır. Ərzaq bazasının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ərzaq bazasının bütün iştirakçılarının maraq və mənafelərinə xidmət edir. Ərzaq bazasının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər bir qayda olaraq ölkənin aqrar ərzaq kompleksinin iqtisadi cəhətdən müdafiə olunmasına yönəldilir. Ərzaq bazasının mühüm subyektlərindən olan kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları fəaliyyətinin iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılması onların məhsul istehsalı və satışına olan maraqlarının yüksəldilməsinə xidmət edir.

Ərzaq bazasının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin ərazi təşkili istər iqtisadiyyatın bu sferasında fəaliyyət göstərən qurumların təsərrüfat münasibətlərinin və istərsə də dövlət tərəfindən iqtisadi mexanizmin tərkib elementlərinin aktivliyinin yüksəldilməsinə və onların yeni istehsal münasibətlərinin xarakterinə uyğunlaşdırılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərə əsaslanır. Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki təsərrüfatçılıq sistemində iqtisadiyyatda bazar müxtəlif modifikasiyalı fəaliyyət göstərsə də, lakin o daha çox mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşdırılmış, bazar dövlətin inzibati amirlik metodlarının inhisarına alınmışdır. Lakin sistem transformasiyaları şəraitində ölkədə aparılan köklü iqtisadi islahatlar nəticəsində müasir ərzaq bazasının fəaliyyəti, onun iqtisadi mexanizmi yeni istehsal münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşdırılmamışdır.

Ərzaq bazasının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmi ilə bağlı tədbirlər sistemi elə təkmil xarakter daşımalıdır ki, bu proses bütövlükdə aqrar ərzaq kompleksinin iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasına xidmət etsin, ən nəhayət kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları gəlirlərinin artırılmasına əlverişli şərait yaradılsın.

Ərzaq bazasının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin tərkibində qiymət faktoru mühüm rol oynayır. Müasir şəraitdə qiymət həm də ərzaq bazasının ən çevik tənzimləyici vasitəsi hesab olunur. Qiymət vasitəsilə ərzaq bazasına daxil olan istehsal, tədarük, xidmət və sair sahələrin inkişafının tənzimlənməsi ilə yanaşı həm də iqtisadi paritetlik və balanslaşdırma təmin edilir.

İqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin formalaşdırılması ilə əlaqədar liberal qiymət sisteminə keçid ərzaq bazasının, yeyinti və kənd təsərrüfatı məhsullarının böyük əksəriyyətinin qiymətlərinin sərbəstləşdirilməsi ilə nəticələnmişdir. Əgər nəzərə alsaq ki, həmin sahələr ölkəyə iri həcmli valyuta resursları gətirməyə imkan verən məhsullar istehsal edir, onda bu sahələrin istehsalının və satışının ərzaq bazasının tənzimlənməsində iqtisadi mexanizmin mühüm ele-

menti kimi qiymət faktoru vasitəsilə tənzimlənməsi dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sistem transformasiyaları şəraitində ərzaq bazasının tələblərinə uyğun gələn təsərrüfatçılığın iqtisadi mexanizminin formalaşdırılması məqsədilə iqtisadiyyatın bütün sahələrində bazar qiymətlərinə üstünlük verilməlidir. Lakin bununla belə ərzaq bazasının kənd təsərrüfatında istehlak olunan sənaye məhsullarının və xidmət işlərinin qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənməlidir, dövlət ilk növbədə taxıl, ət və süd məhsullarının təminatlı qiymətlərinin, eləcə də həmin məhsulların istehsalı prosesində istehlak olunan sənaye məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi funksiyasını öz üzərinə götürməlidir.

Ərzaq bazasının tənzimlənməsi ilk növbədə aqrar sahənin tənzimlənməsindən asılıdır. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmi özündə bir sıra göstəriciləri əks etdirir ki, bunlara da aşağıdakılar şamil edilir:

- dövlət hakimiyyət orqanlarının müəyyən etdiyi kvotalar çərçivəsində təminatlı qiymətlərlə əsas növ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının reallaşdırılması;

- kənd təsərrüfatı məhsulları ilə sənaye məhsullarının qiymətləri arasında paritetin saxlanılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- torpaqların münbitliyinin yaxşılaşdırılması, meliorasiya tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi;

- mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının bölüşdürülməsi, güzəştli şərtlərlə zəruri kredit ehtiyatlarının yaradılması;

- aqrar sənaye istehsalının, təbiəti mühafizə tədbirlərinin və yer quruluşu layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə xərclərin kompensasiya edilməsi;

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına kommersiya tərəfindən kreditlərə görə ödənilən faizlərin müəyyən hissəsinin kompensasiya edilməsi;

- mineral gübrələr və bitkiləri mühafizə vasitələrinin əldə edilməsinə görə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları çəkdikləri xərclərin müəyyən hissəsinin onlara ödənilməsi;

- heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması, elit toxum sortlarının istehsalına yardım göstərilməsi;

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmi özündə bir sıra göstəriciləri əks etdirir ki, bunlara da aşağıdakılar şamil edilir:

- dövlət hakimiyyət orqanlarının müəyyən etdiyi kvotalar çərçivəsində təminatlı qiymətlərlə əsas növ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının reallaşdırılması;

- kənd təsərrüfatı məhsulları ilə sənaye məhsullarının qiymətləri arasında paritetin saxlanılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- torpaqların münbitliyinin yaxşılaşdırılması, meliorasiya tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi;

- mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının bölüşdürülməsi, güzəştli şərtlərlə zəruri kredit ehtiyatlarının yaradılması;

- aqrar sənaye istehsalının, təbiəti mühafizə tədbirlərinin və yer quruluşu layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə xərclərin kompensasiya edilməsi;

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına kommersiya tərəfindən kreditlərə görə ödənilən faizlərin müəyyən hissəsinin kompensasiya edilməsi;

-mineral gübrələr və bitkiləri mühafizə vasitələrinin əldə edilməsinə görə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıların çəkdiyi xərclərin müəyyən hissəsinin onlara ödənilməsi;

-heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması, elit toxum sortlarının istehsalına yardım göstərilməsi;

-kənd təsərrüfatı istehsalına müxtəlif təyinatlı dotasiyaların və kompensasiyaların verilməsi;

-kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üzrə ixtisaslaşmış müəssisələrdə məhsulların qiymətlərinin antiinhisar tənzimlənməsi;

-ixraca meyilli müəssisələrdə istehsal texniki xidmət və maddi texniki təchizat fəaliyyətinə dövlət himayəsinin gücləndirilməsi;

-daxili ərzaq bazarında normal rəqabət mühitinin yaradılması;

-aqrar bazar infrastrukturalarının yaradılmasına zəruri kömək göstərilməsi;

-yerli əmtəə istehsalçıların xarici bazarın zərərli təsirlərindən qorumaq məqsədilə iqtisadi müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

-keçidin sosial infrastrukturuna inkişafının maliyyə yardımlarının göstərilməsi;

-aqrar sahədə çalışan işçilərin iqtisadi maariflənmə səviyyəsinin yüksəldilməsi, ixtisaslı kadr hazırlanması. (1, s. 253-254).

Ərzaq bazarının tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizminin yeni istehsal münasibətlərinin xarakterinə uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizin bazar münasibətlərinə keçməsi ilə əlaqədar iqtisadiyyatın bütün sahələrində əsaslı dəyişikliklər həyata keçirilir. Belə bir şəraitdə vergi sistemi də təkmilləşdirilməli, bazar münasibətlərinə keçid prinsipləri nəzərə alınmaqla, vergiqoyma qaydaları və onların hər birinin dərəcələri yeniləşdirilməlidir. Bu prosesin ərzaq bazarına daxil olan sahələrdə də aparılması nəticə etibarı ilə məhsul istehsalının və qiymətlərin sabitləşdirilməsində də öz təsirini göstərə bilər.

Məlumdur ki, əhali tərəfindən istehlak edilən bütün ərzaq və yeyinti məhsullarının ölkə daxilində istehsal etmək praktiki olaraq mümkün deyildir. Bütün hallarda müəyyən məhsullar digər ölkələrə idxal edilir və bu zaman müqəisəli üstünlüklər nəzərə alınmalıdır.

Məsələn, coğrafi mühit baxımından mülayim iqlim qovşağında yerləşən ölkələrdə torpaq bitki məhsulları üzrə (kofe, kakao, banan və s.) özünün təminat səviyyəsi aşağı, hətta sıfır səviyyəsindədir. Lakin o da nəzərə alınmalıdır ki, həmin qrup ölkələr üçün tropik bitkilər əsas tələbat məhsulu sayılır və həmin məhsullar üzrə özünü təminat etmə səviyyəsinin sıfıra bərabərliyi ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi üçün problem yaratmır.

Dünya ölkələrinin bazar iqtisadiyyatının praktikasında elə hallar da mövcuddur ki, ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı idxal edilmiş resurslardan istifadə əsasında həyata keçirilir. Məsələn, Yaponiyanın iqtisadi potensi-

alında yüksək ticarət resurslarının köməyi ilə ərzaq məhsullarına olan tələbatının daxili resurslar hesabına dayanıqlı inkişaf modelinə nail olunmuşdur. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Yaponiyanın aqrar bazarı və bütövlükdə aqrar sektoru optimal dərəcədə sənayeləşmişdir. Təhlillər göstərir ki, ərzaq bazarının mühüm arqumentlərindən olan özünü təminat səviyyəsi onunla ifadə olunur ki, ölkə əhalisinin istehlakı üçün zəruri olan əsas qida məhsullarını özü istehsal edir, ölkə iqtisadiyyatı üçün baha başa gələn və əsas xarakter daşımayan məhsulları idxal edir. Doğrudur, bu zaman ərzaq bazarı mövcud proseslərin nəticəsində qiymət disproporsiyası ilə qarşılaşmaq zərurətində qalsa da, lakin bu ölkənin ərzaq bazarı baxımından o qədər də həyacanlı tendensiya deyildir.

Ərzaq bazarı bütönlükdə bazar münasibətləri sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olub struktur baxımından torpaq bazarını, əmək bazarını, maliyyə-kapital bazarını, işçi qüvvəsi bazarını özündə birləşdirir.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatına investisiya qoyulmasının çox az olması, kredit verilməsinin məhdudluğu və s. kompleks tədbirlərin həyata keçirilməməsi səbəbindən iqtisadi islahatların optimallığı nəzərə çarpmır. Buna görə də daxili ərzaq bazarı qorunmur. Nəticədə ölkənin kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazası əməyin və enerji təminatının dünyanın bir çox ölkələrində olduğu səviyyədən fərqlənir. Kənd təsərrüfatında çalışanların hər bir nəfəri hesabı ilə Rusiyada 53,7, Belorusiyada 44,8, Qazaxıstanda 49,0 və ABŞ-da 143,0 at qüvvəsində enerji düşdüyü halda bu kəmiyyət Azərbaycanda 11,0 at gücündən çox deyildir.

Aqrar ərzaq kompleksində ərzaq bazarının makroiqtisadi səviyyədə dövlət tərəfindən tənzimlənməsində səmərəli aqrar siyasət yeridilməsi məqsədə uyğundur və onun komponentlərinə fikrimizcə aşağıdakılar şamil edilməlidir:

-regional səviyyədə özəl idarəetmə sisteminin yaradılması;

-ərzaq bazarında yerli istehsalın iqtisadi vasitələrlə stimullaşdırılması;

-ölkə iqtisadiyyatında aqrar strukturlarının real rolunu və onların ərzaq bazarına real təsirin nəzərə almaqla makroiqtisadiyyat mexanizminin formalaşdırılması;

Aqrar-ərzaq kompleksində bazar münasibətlərinin formalaşdırılması və dayanıqlı inkişaf etdirilməsi ərzaq bazarının tənzimlənməsindən bilavasitə asılıdır. Odur ki, Azərbaycanın hər bir regionunun təbiicoğrafi kompleksini nəzərə alaraq aqrar strukturlarının yaradılması və onların ərazi təşkilinə nail olmaqdan ibarətdir. Ərzaq bazarı sisteminin və yeni texnoloji istehsal strukturlarının formalaşması üçün respublikada hüquqi baza yaradılmış və dayanıqlı inkişafa təminat verən bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir. Bu qanunlar təbii ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində formalaşan aqrar iqtisadiyyatda, daxili bazarın əmələ gəlməsi və strukturunda keyfiyyətli dəyişikliklərə səbəb olacaq, ilk növbədə milli bazarın ölkənin ərzaq məhsulu ilə daxili ehtiyacının ödənilməsinə xidmət edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Salahov S. V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: "Nurlar" Poliqrafiya Mərkəzi, 2004, s.503s.
2. Nadirov A. A. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri". Bakı: Elm", 2001, 452s.
3. Quliyev R.İ. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi: nəzəriyyə və modelər. "Respublika" qəz., Bakı, 2005, 4-6 fevral